

Máthé Áron

BÚCSÚ A FEGYVEREKTŐL?

Kérdések Ungváry Krisztián *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban*
című könyve nyomán

Ungváry Krisztián: *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944*. Osiris, Budapest, 2015, 468 oldal, 3980 Ft

Három évvel ezelőtt a Krausz Tamás főszerkesztésével megjelent, hasonló témájú könyvről a Kommentár hasábjain látott napvilágot kritikám.¹ Nem az első és nem az utolsó volt a kritikák sorában. Az új Ungváry-könyv röviden utal is erre a folyamatra, amelynek akkor látszólag utolsó fejezete *A magyar megszállás – vajúdo nemzeti önismeret* című pamfletszerű könyvecske megjelenése volt.² A Krausz-féle Ruszisztikai Központ tevékenysége kisebb-fajta lavinát indított el. Számos vitára került sor különböző fórumokon, és a magyar csapatok szereplésének kérdései mellett a világháború nagy kérdései is rendre előkerültek. Szintén 2013-ban történt, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár vezetése elhatározta, hogy egy olyan dokumentumkötetet ad ki, amelynek „tárgya a Magyarországot megszálló szovjet csapatok 1944–1947 közötti tevékenysége”. Az L. Balogh Béni vezetésével összeállított kötet méltó válaszként is értelmezhető a Krausz-féle csoport tevékenységére.³ Ez tehát az érem egyik oldala, vagyis annak a pontos és tudományos igényű illusztrálása, hogy a szovjet megszálló erők mit csináltak Magyarországon a kérdéses években.

De mi volt a helyzet „odakint”? Erről tiszta képet Krauszék könyve nem nyújtott, nem is nyújthatott. A feladatot természetesen Ungváry Krisztián „vállalta”. Erre meg is volt az alapja: a II. világháborús hadtörténetírás legújabb szintézisei közül kettő, amelyeket ő írt – az 1998-as *Budapest ostroma*, illetve a 2004-ben megjelent *A magyar honvédség a második világháborúban* –, nemcsak népszerűségében, hanem tartalmában is újat hozott. Az utóbbi tulajdonképpen már magában foglalta a mostani könyv témáját.

A könyvet olvasva az embernek az az érzése támad, hogy Ungváry sietett. Sietett a könyv megírásával, és egy olyan történet feldolgozására vállalkozott, ami önmagában jószerivel nem is értelmezhető. A magyar honvédség ugyanis a Szovjetunió területén nem saját szakállára dolgozott, hanem német alárendeltségben. Általánosságban nézve szó sem lehetett a Magyar Királyi Honvédség részéről valamiféle általános megszállási politikáról, még

¹ MÁTHÉ Áron: *Kísértet járja be a történettudományt*, Kommentár 2013/3., 107–111. Kritika *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947* (szerk. Krausz Tamás – Varga Éva Mária, L'Harmattan, Budapest, 2013) című könyvről.

² *A magyar megszállás – vajúdo nemzeti önismeret. Válasz a kritikákra*, szerk. Gémesi Ferenc, Russica Pannonica, Budapest, 2013. Gémesi a Krausz nevével fémjelezhető Ruszisztikai Központ egyik fő munkatársának, Szvák Gyulának a PhD-hallgatója volt.

³ „Törvényes” megszállás – *Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között*, szerk. L. Balogh Béni, Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015. [Lásd a kötetről Illésfalvi Péter recenzióját jelen számunkban. A Szerk.]

akkor sem, ha erre nézve igenis voltak halvány kísérletek és komolyabb próbálkozások is. Az utóbbiakra – például az ukrán nacionalista gerillákkal történő együttműködésre – az „addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér” elve alapján inkább alkalomszerűen vagy fedetten kerülhetett sor. Éppen ezért a magyar megszállás kérdése csak és kizárólag a német megszállás részeként értelmezhető. Ezt Ungváry meg is jegyzi: „Mivel a magyar alakulatok német vezetés alatt tevékenykedtek, elengedhetetlen, hogy ismertessük a német vezetés megszállással kapcsolatos koncepciót is” (21). Sőt még ennél is tovább lépve, a magyar honvédség tevékenysége valójában abban a nagyobb összefüggésrendszerben lenne csak értelmezhető, amelyet meghatározott a német megszállás (annak fajelméleti alapú és gyakorlati megvalósulása), a partizánháború (amely a szovjet uralmi igényeket is magában hordozta), a különböző fegyveres csoportok egymás ellen vívott „magánháborúi” és általában a keleti front eseményeinek dinamikája. Ungváry Krisztián korábbi munkásságát ismerve alapos gyanúval feltételezhetjük, hogy más esetben bizonyára kísérletet tett volna ennek mélységében történő bemutatására, most azonban – talán a könyvből érzékelhető sietség miatt – erre csak vázlatosan került sor. Nem véletlenül utalást is olvashatunk erre: „Aki a magyar megszálló csapatok történetének monografikus feldolgozására vállalkozik, annak bizonyos mértékig szükséges a partizánháború történetére is reflektálnia” (21).

„Bizonyos mértékig” – de vajon a mérték vagy a *minőség* számít? Vajon hogy lehet a mai liberális emberjogi paradigma keretein belül írni egy partizánháborúról? A könyvben rettenetes történeteket olvashatunk. A történeteknek ez a fele „arról a háborúban tömegessé váló cinizmusról és érzéketlenségről is árulkodik, amelynek jegyében oly sok katona vette semmibe mások értelmetlen elpusztítását” (47). Óhatatlanul is megfogalmazódik a kérdés: elvárható lett volna-e a főként parasztfiatalokból álló magyar honvédség tagjaitól a távolabbra mutató magyar nemzeti érdek felismerése és annak alkalmazása is? Vajon milyen kiemelkedő erkölcsiséggel kellett volna elsöprő többségüknek rendelkeznie ahhoz, hogy például az adott esetben – itt egy hadifogolytábor őrzéséről esett szó – valamit, bármit csináljanak? De ha még egy lépéssel továbbmegyünk, az a probléma is felmerül: vajon milyen egy „normális” háború? Milyen a *bellum iustum et pium*? Volt-e ilyen valaha a világtörténelemben? Egy sokat idézett amerikai biztonságpolitikus tanulmányában arra jutott, hogy „a civil áldozatok aránya a háborús cselekmények nyomán bekövetkező halálesetekben belül évszázadról évszázadra nagyjából 50% körül mozgott”.⁴ Ez lenne vajon a „normális” háború? Az „abnormális” háborút Ungváry mintegy mellékesen megmagyarázza és a partizánháborúval azonosítja: „totális harc [...], amely során megszűnik a civilek és fegyveresek közötti különbségtétel” (395).

Első ránézésre „normális” – vagyis korlátozott – háborúkat főként az *ancien régime* korszakában vívtak a vesztfáliai békerendszer konzervatív, reakciós seregei. Messzire vezetne, ha ebbe belebonyolódnánk, de a másik hadviselő fél lakosságának kiirtása azonban még ekkor is felbukkant itt-ott, elsősorban az észak-amerikai gyarmati harcokban. Mégis, ezt a korszakot alapvetően a francia forradalmi háborúk sorozata – beleértve a napóleoni háborúkat is – rendítette meg, majd végül az I. világháború tette zárójelbe. Egyszóval

⁴ William ECHKHARDT: *Civilian deaths in wartime*, Security Dialogue 1989. január 20., 97.

a „normális” háború a középkori Európa harcai óta – amit a nyugati keresztény egyház próbált szabályozni – csak rövid ideig bukkant fel az újkori történelemben.

Kis paradoxonnal élve, annyi bizonyos, hogy a II. világháború akkor is különösen abnormális háború volt, ha sosem létezett „normális” háború. A kontextus kérdésébe talán ennek a némileg történetfilozófiai kérdésnek a körüjárása is beletartozna, a hadviselés eljárásrendjét szabályozó genfi és hágai konvenciókon túl. Egészen röviden utalás van erre a könyvben, némileg ellentmondásos módon: „A magyar megszállók kezdettől fogva megoldhatatlan feladat elé kerültek. Igazi partizánokkal nem vehették fel sikeresen a harcot, tehát az elrettentés és a megtorlás volt a legfontosabb eszköz. Kézenfekvő az is, hogy a leghatékonyabb módszer a partizánok utánpótlásának megsemmisítése, ami egyet jelentett a civil lakosság eltávolításával és lakóhelyük megsemmisítésével. Vietnamban az amerikai vagy Afganisztánban a szovjet hadsereg hasonló taktikát követett, de ez figyelhető meg minden partizánháború során. Ez a típusú harcmodor elkerülhetetlen, és szörnyű áldozatokkal jár. Professzionális hadseregek ennek ellenére képesek arra, hogy a terrort ne kontraproduktív módon alkalmazzák, és arra is, hogy katonáik önhatalmú kegyetlenkedéseit megakadályozzák” (403–404). Ismét csak kérdések merülnek fel. Vajon a magyar hadsereg az elkerülhetetlennél tényleg kegyetlenebb volt? De végül is ha „ez a típusú harcmodor elkerülhetetlen”, akkor ki szab határt az elszabaduló erőszakspirálnak? Vajon mennyiben jobb egy utólag kontraproduktívnak bizonyuló elrettentő és/vagy megtorló akció áldozatának lenni, mint egy produktívan végrehajtotténak? Vajon a szovjet hadsereg professzionális hadsereg volt-e (ahogyan arra Ungváry utal), és az afganisztáni szovjet tevékenység produktív volt-e? Az is érdekes kérdés, hogy ezek után mit gondoljunk arról, ahogyan a franciák stabilizálták uralmukat a II. világháború után Algériában. „Az arabok 103 európaikat gyilkoltak le. A francia visszavágás rendkívül heves volt. Zuhanóbombázók negyven falut romboltak porig; egy cirkálóról további falvakat lőttek. Francia hivatalos beszámoló szerint 1200–1300 arabot öltek meg, az arabok szerint 45 ezret.” A megtorló akció „produktív” volt, hiszen „Duval tábornok, a francia hadsereg parancsnoka ezt mondta a feketelábúaknak: Tíz évre békét adtam nektek.” És valóban, az algériai függetlenségi háború 1954-ben kezdődött csak el. De tényleg produktív volt ez a megtorlás? „Sok leszerelt arab katona holtan találta a családját és lerombolva a házat, amikor hazatért. Ezek a volt katonák alkották a jövőbeli Nemzeti Felszabadító Front (FLN) vezetőségét. Mint legkiemelkedőbb képviselőjük, Ahmed Ben Bella mondta: A Constantin térségében 1945 májusában elkövetett borzalmak győztek meg arról, hogy az egyetlen út: Algéria az algériaiaké.”⁵ Rövidtáv–hosszútáv, produktív–improduktív – és közben ott vannak az áldozatok, sok esetben szó szerint megszámlálhatatlanul!

De vajon a számok döntenek-e el a „produktivitás” kérdését? A „produktivitás” kérdése persze – Giap észak-vietnámi tábornok és McNamara amerikai hadügyminiszter után szabadon – számszerűsíthető a *kill ratio* fogalmával, vagyis hogy hány kiiktatott ellenséges harcos áll szemben a saját veszteséggel. Ugyanez némileg máshogy hangzik a partizánhá-

⁵ Paul JOHNSON: *A modern kor. A 20. század igazi arca*, XX. Század Intézet, Budapest, 2000, 562.

ború esetében, ahol a fegyvert nem viselő lakosok is célponttá válnak. Nehéz és messzire vezető kérdések ezek.

Annyit biztosan láthatunk, hogy Ungváry a vállalt vagy kijelölt lehetőségek határain belül megpróbálta körüljárni a kontextust. De vajon ezek a lehetőségek elegendő összehasonlítási alapot nyújtanak-e? Önmaga erről így vallott: „Nem vállalkozhattam arra, hogy a partizánháború összes aspektusát feltárjam” (20). Csak elszórtan értesülhetünk a németeken kívül a többi tengelyhatalmi szövetségben harcoló ország egyes alakulatainak megszálló tevékenységéről, ideértve az egyes frontcsapatok (például a román 3. és 4. hadsereg) mögöttes területein lezajlott eseményeket is. Igaz, ez utóbbi leginkább a fronton harcoló 2. magyar hadsereg, illetve az 1. magyar hadsereggel összevetésben állná meg a helyét. Erre nézve egy utalást olvashatunk, miszerint a szlovák, illetve román megszálló erőknél éppen ugyanúgy „megfigyelhető az erőszak elszabadulása” (399). Kérdés persze, hogy így a szűken vett téma – vagyis a magyar megszálló csapatok tevékenysége – nem veszett volna-e el a „sok bába között”.

De vajon mit csináltak a mieink odakint? Mi volt a megszálló csapatok valódi tevékenysége? Miről szól a könyv? A könyv felosztása szerint az érdemi 431 oldalból mintegy 271 foglalkozik a magyar erők megszálló tevékenységével. Ez azt jelenti, hogy a fent vázoltak szerint, a lehetőségekhez képest tájékozódhatunk a háttérrel. Ugyanakkor ha részletesen megnézzük az egyes részeket, olyan képet kapunk, amely mintha némileg torzítana. A Nyugati Megszálló Csoport tevékenységének ismertetése a könyvben gyakorlatilag kimerül a holokausztban való részvétel bemutatásával. Itt ismét ellentmondásos megállapításokat olvashatunk: „A német rendőrzászlóaljokhoz képest lényeges különbség, hogy egyetlen adat sincsen arra, hogy magyar egységek tagjai vagy alacsonyabb rangú vezetői megtagadták volna a kivégzésben való közvetett részvételt – igaz, nekik »csak« lezárási feladatokat kellett teljesíteni. Az is igaz, hogy ilyen feladatot német katonák sem tagadtak meg – legalábbis nincs rá adat” (255). Valahogyan az embernek Ungváry ítélező sorait olvasva az az érzése támad, hogy valamilyen nagyon szörnyű kijelentést szeretne tenni a magyar honvédekre, majd utána a következő mondatával azt visszavonja. A Milgram-kísérlet említésével pedig lényegében egészen messzire vezető kérdéseket vet fel az őrzésben és a kísérésben részt vevő magyar egységekkel kapcsolatban. Ezek közül leginkább az ugrik be, hogy akkor most hányadán állunk: megkülönböztethető-e a tettes (aki meghúzta a ravaszt) és a közreműködő? A magyar egységek katonái látták, hogy valami borzalomban vesznek részt, ezt Ungváry is megerősíti. „A katonák hangulata rendkívül rossz volt a kivégzések után [itt az őrzési-biztosítási feladatokról van szó, nem magukról a gyilkosságokról], hibáztatták tisztjeiket, hogy erre kényszerítették őket” (258). Ugyanezt más forrásokból is tudjuk. Deborah Cornelius említi azt az esetet, amikor egy katona, aki a gyorshadtest állományából tért haza, egy éjjel a bérház udvarán „kiabált, önmagát vádolta, és bocsánatért könyörgött. A lakók közül néhányan vele sírtak. Megérkezett a mentőautó. [...] Másnap a főorvos azt mondta az asszonynak [a feleségnek]: Sajnos ez igen gyakori eset, mostanában minden ötödik katona ilyen állapotban jön haza a háborúból.”⁶

⁶ Deborah S. CORNELIUS: *Kutyaszorítóban. Magyarország és a második világháború*, Rubicon, Budapest, 2015, 203.

Egy könyvrecenziónál a központi kérdés, hogy mi áll magában a könyvben, ez a könyv azonban egy hosszabb vita részeként is értelmezhető, és ezért az is fontos szempont, hogy miért írta meg Ungváry a könyvet. Kis túlzással tehát majdnem olyan fontos az, hogy mi van a könyvben, mint amit a könyvről és az abban megírtakról a megjelenést követő interjúsorozatban szerzője elmondott. Távol álljon persze, hogy egyfajta Korán–Szunna vagy Tóra–Talmud viszonyrendszerként jellemezzem a könyvet és az arról adott magyarázatok összességét. Mégis mindaz, ami a könyvről megjelent, sok mindent elárul, ami talán a sorok között bújlik meg. A Magyar Nemzet riportjában például a következőket olvashatjuk: „Ungváry azt írta, hogy »nincsen azonban okunk azt gondolni, hogy ez azért volt így, mert magától a gyilkosságtól az érintettek mereven elzárkóztak volna.« Ezt kérdésünkre pontosította: természetesen nem gondolja, hogy minden magyar honvéd szívesen beállt volna a kivégzőosztagokba.”⁷ Nos, az ilyen kijelentésekkel csínján kell bánni: súlyos és megbélyegző állítások ezek, miközben a fentiekből jórészt az derül ki, hogy inkább elzárkóztak volna a gyilkosságoktól. Ráadásul a magyar katonai vezetés 1942 nyarától még a gettók kiürítéséből is kivonta az alakulatokat.

A Keleti Megszálló Csoport harcairól írt rész sokkal érdekesebb és informatívabb, bár itt is egyszer–egyszer tendenciózusan az agyonlőtt civilek taxatív felsorolásává változik a történet. Szörnyű, de úgy tűnik, hogy ez tette ki a történet nagyobb részét. Azonban még itt is felmerülnek kérdőjelek egyes pontokon. Tabay József alezredes, az egyik megszálló zászlóalj parancsnoka például ezeket írta Ungváry idézte visszaemlékezésében: „Nagyon sokat tudtam meg életükről, csak sehogyan sem tudtam megérteni az általános gyilkolást. Régi számlák kiegyenlítése lehetett ez. Három hónap alatt egy lövést sem adtak és zászlóaljam sem adott le egy lövést sem. Pedig az 1948. évi csernyigovi nagy pernek számlakönyvében ezek is a mi számlánkba szerepeltek. [A lakosság] egyáltalán nem fél tőlünk, a partizánoktól jobban” (270). Annak idején a Krausz-féle könyv kapcsán ugyanerre hívtam fel a figyelmet Harkov 1943 áprilisában történt, németek általi visszafoglalása kapcsán. Itt ugyanis a németek megállapítása szerint az NKVD négyezer embert lőtt agyon.⁸ A szovjetek számára természetesen nem csak hogy kényelmesebb, de inkább logikus is volt mindezt a megszállók nyakába varrni.⁹

Ungváry a továbbiakban is hosszasan idézett visszaemlékezés után így kommentálja a leírtakat: „Sajnos Tabay nem ír arról visszaemlékezésében, hogy az 52/II zászlóalj 1941. november és 1942. március között milyen harcok során lőtt le 697 partizánt. Elég nagy kár, mert őszinte hangú leírásából egyetlen olyan harccselekmény sem derül ki, amely ekkora ellenséges veszteséggel járt volna. A 105. gyalogdandár összefoglaló 5. jelentése viszont zászlóaljára nézve ezt a számot tartalmazza – igaz, egy százada felett nem ő, hanem Baumann ezredes rendelkezett, nem zárható tehát ki, hogy a gyilkosságokat csak utóbbi egység követte el” (273). Nos, az emberben óhatatlanul is felmerül a kérdés: valamennyi, a Bundesarchiv Militäarchivban őrzött dokumentum hiteles számokat kö-

⁷ VECZÁN Zoltán: *A ravaszt nem mi húztuk meg*, mno.hu 2015. december 30., <http://mno.hu/tortenelem/a-ravaszt-nem-mi-huztuk-meg-1320062>

⁸ Lásd UNGVÁRY Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*, Osiris, Budapest, 2004, 218.

⁹ MÁTHÉ: *Kísértet járja be a történettudományt*.

zöl? A honvédek, akik eddigre eltompultak – vélhetjük –, tényleg gond nélkül lőtték agyon a falusiakat? Akár ez is megtörténhetett. De akár az is, hogy több vagy kevesebb halottat írtak a jelentésbe.

Egy pillanatnyi, összehasonlító kitekintésre is érdemes sort keríteni. A Krausz-féle könyv forráskiadvány, ennek ellenére a róla szóló vitában a dokumentumok forrásértékéről kevés szó esett. Mégis, Krausz önmaga is fontosnak tartja, hogy egyik kritikásával szemben ezt írja: „Szabó Péter [recenziójában] feltételez és kombinál, a dokumentumokkal való hochmecolás réges-régi tradícióját követi.”¹⁰ Ungváry természetesen nem egy sztálini propagandaszervezet forrásait használta, mégis ezek a források is felvetnek két kérdést: egyfelől hogy vajon tényleg annyi embert öltek meg, amennyit feltűntettek, másfelől hogy a partizángyanús és a partizánsegítő tényleg minden esetben „ártatlan civil” volt-e?

A németek Ungváry által többször is idézett panaszkodásai természetesen alapulhatnak tényeken – mint ahogy láthatóan számos esetben azon is alapulnak –, de alapulhatnak jól megfontolt érdekeken is, amelyek a felelősségáthárítástól kezdve a magyar honvédség szándékos leértékeléséig terjedhetnek. Az utóbbira sajnos persze volt alap: a magyar honvédség alakulatai muszájból voltak ott, a lehető legminimálisabb felszereléssel (szemben a fronton küzdő 2. magyar hadsereggel), motivációk híján, gyenge képzettséggel és – tisztelet a kivételnek – gyenge tiszttikarral. Ismét csak Ungváry egy korábban már idézett mondatát kell újra leírnom: „A magyar megszállók kezdettől fogva megoldhatatlan feladat elé kerültek.” Ezt a tisztikar józanabb része is tisztában volt: „Tudod, hogy nincs hadseregünk, ez egy rosszul felfegyverzett szegényparasztság.”¹¹ Kétségtelen, hogy voltak szadista tiszték és egyszerűen csak a hatalomtól megrészegült, keménykedő honvédek is. De az is kétségtelen, hogy a többség egyszerűen csak túl akarta élni – és ha ennek az volt ára, akkor bizony lelőtte, akit parancsoltak.

Érdekes, hogy a szerző a 2. magyar hadsereg által végzett megszálló feladatok utolsó felvonásaként leírt események bemutatásának (*A 2. hadsereg további megszálló feladatai* című alfejezet) végén atrocitásként határozza meg az ott leírtakat, miközben egy szigorú, de nem szadista és a partizánháború körülményei között (diverzánsok átdobása, dum-dum golyók alkalmazása) lényegében érthető intézkedéssorozatot vázol fel.

Az 1943 utáni helyzetről olvasmányos és informatív képet ad a könyv. Egyedül az ukrán gerillák, vagyis az UPA, illetve a lengyel Honi Hadsereg (Armija Krajowa, AK) kérdése jelenik meg elnagyoltan. Feltűnő, hogy bár az ukránok lengyelek elleni kampányáról, majd a lengyel önvédelemről ír Ungváry, de a „volhíniai tragédia” kifejezés nem szerepel a könyvben. Ugyanígy külön izgalmas kérdés lenne a magyar–lengyel együttműködés, amelyről ugyan néhány oldal erejéig történik említés, de alighanem más hangsúlyokat adna a történetnek ennek részletesebb tárgyalása. Furcsa, hogy Ungváry az AK vonatkozásában egyetlen lengyel kiadású összefoglaló munkát sem említ hivatkozásként. Ez bizonyára a (vélelmezett) sietségnek tudható be. (Szintén csak erre tudok gondolni,

¹⁰ KRAUSZ Tamás – VARGA Éva Mária: *Egy könyvrecenzió – tízenkét csúsztatás = A magyar megszállás – vajdó nemzeti önismeret*, 105.

¹¹ Szombathelyi Ferenc vezérkari főnököt idézi CORNELIUS: *I. m.*, 201.

amikor az olyan apró, de bosszantó hibákat észlelek, mint a német átíratban előforduló nevek. Ilyen például Romanowski Lidia vagy Konstantin Augusztinovics Dobrowolsky esete – itt ráadásul a keresztnév és a vezetéknev más és más átírás szerint szerepel.)

Utóbbi személynél egy pillanatra meg kell állnunk. A könyv megjelenésekor Ungváry Krisztián a Facebookon külön profilt nyitott könyveinek, és részben itt, részben pedig a saját profilján több írást és a könyvben is szereplő fotót közölt az „inkriminált üggyel” kapcsolatban. Az egyik ilyen fotó Konstantin Dobrowolskyt (Dobrovolszkij?) ábrázolja, aki a tengelyhatalmak oldalára állt, sőt szökött át a fogságból. A kép eredeti címe: *Fehér kozák tiszt partizánt végez ki*. A könyvből átemelt bejegyzés szerint „[Dobrowolsky] Járt a cári katonaiskolában. Hozzátartozóit a bolsevikiek kiirtották, őt magát Szibériába vitték, ott élt 19 évig, ahonnan megszökött és Kijev mellett a németeknél jelentkezett. A bolsevikiek vérszomjas vadat neveltek belőle” (124). A Facebook-bejegyzést Ungváry a következő kérdésekkel fejezi be: „Vajon mit gondoltak magukról azok, akik ezen a képen szemmel láthatóan önfeledten fotózzák a jelenetet? És vajon mit gondolt az a megkötözött személy, aki megrázó méltósággal állt a rá ugrató és fejét épp levágni készülő kozákkal szemben?” Nos, úgy tűnik, hogy egy kérdés kimaradt: vajon mit gondolt maga Dobrowolsky? Jogos bosszúvágy volt-e benne? Vagy egyszerűen abnormis szadizmus? Itt már nem is a Móricz Zsigmond által írt *Szegény emberek* című novellában megrajzolt, a háború által kiforgatott természetű kisemberről van szó, hanem Solohov *Csendes Don* című regényének az erőszak és a kegyetlenkedés által meghatározott hétköznapjairól.

Ez bizony kulturális különbségeket is jelent. Ungváry – némileg visszautalva az írás elején említett „produktivitás” kérdésére – a következő, súlyos kérdéseket felvető kijelentést tette az Index riportérének: „Az európai civilizációról nem állítom, hogy jobb, de más. Úgy is mondhatnánk, hogy egy német és egy szovjet tömegkivégzés között az a különbség, hogy az előbbit valószínűleg professzionálisabban csinálják. Kérdés, hogy ettől erkölcsi szempontból melyik a jobb.”¹² Nos, a katyni mészárlást a szovjetek meglehetősen „profi” módon hajtották végre, másfelől pedig a nácik egyáltalán nem biztos, hogy az „európai kultúrát” képviselték. Az pedig nagyon messzire vezető kérdés, hogy egy civilizáció mitől lesz „jobb”. Vajon „etnocentrizmus” avagy „kultursovinizmus”-e azt állítani, hogy nem az a kérdés, hogy jobb vagy rosszabb, hanem elsősorban az, hogy a magunkénak érezzük, érezhetjük-e? Ungváry a könyvben a civilizációs, illetve kulturális különbségekről a következőképpen emlékszik meg: „A szovjet hadsereg olyan civilizációs mintát testesített meg, ami az ország felzásiai jellegéből következett, és amelyet a sztálinista diktatúra tovább radikalizált. Ehhez képest még a magyar honvédség is jóval közelebb állt a nyugat-európai civilizációhoz. A felkészültség hiányosságai és az emberi alkalmatlanságok sorozata semmivé tették az a kulturális előnyt, amellyel a megszállók a megszálltak felé rendelkeztek volna” (440). Vajon a „kulturális előny” mennyiben más, mint az, hogy egy civilizáció „jobb”? És leginkább: a szerző vajon miért írta, hogy „még a magyar honvédség is”? Mihez képest „még”? A Harmadik Birodalom seregeihez képest?

¹² KOLOZSI Ádám: *Magyar megszállás a Szovjetunióban*, Index.hu 2015. december 10., http://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/12/10/magyar_megszallas_a_szovjetunioban/.

Hasonlóan furcsa megállapítás következett ezután a fenti, idézett riportban: „Ungváry becslése szerint 1000 és 5000 között lehet azoknak a magyar katonának a száma, akik tömegsírokhoz kísérték zsidókat, és tízezres nagyságrendben voltak a magyar honvédségben olyanok, akik legalábbis láttak ilyet. »Ne finomkodjunk: ez a holokausztban való részvételt jelenti, mert az részletkérdés, hogy magát a ravaszt ki húzza meg a végén.«” Vajon az, aki látta, az is részese a holokausztnak? És tényleg részletkérdés, hogy a ravaszt ki húzta meg? Nos, Ungváry itt Krauszékkal került egy platformra, akik részéről egy vitában már korábban elhangzott, hogy „a történész mesterség elválaszthatatlan része az erkölcsi ítélet”.¹³ Sokszor használt közhely, hogy a történész feladata a megértés, illetve a megértetés. Ungváry ebből a szempontból mintha nem lenne teljesen konzevens. Néha mintha kifejezetten szeretne ítélni: „Igaz ugyan, hogy Jány a kegyelmi jogkör gyakorlásának elmulasztása jogilag nehezen kérhető számon. Morális értelemben azonban ez a hozzáállása menthetetlen” – írja egy helyütt (433). Itt azonban éppen egy olyan ügyben ítélt, amelyben a család tagja, az Ungváry által is jól ismert, közismert borász, Jásdi István csattanós választ adott: „Sajnos itt tárgyi tévedések és azokból levont sommás ítéletek rontották az egyébként kiegyensúlyozottságra törekvő monográfia érvényességét. Nem követed el azokat a hibákat, amelyeket előző írásaidban [elkövettél] [...] Ezúttal ezeknél is kevésbé bizonyított tényekkel próbálsz alátámasztani korábban ezekből levont következtetéseidet. Történészként is foglya lettél egy triviális tévedésekkel alátámasztott politikai állásfoglalásodnak.”¹⁴

Kérdés, hogy hasonlóan nem volt-e elhamarkodott ítélezés Ungváry részéről a magyar katonák által létesített nemi kapcsolatok kérdésének rövid, karcolatszerű pertraktálása: „ezzel szemben sokkal gyakrabban fordult elő az egyéni erőszaktevés, illetve a látszólag önkéntes, valójában azonban a helyiek teljes kiszolgáltatottságából és megfélemlíttességéből adódó nemi kapcsolat” (136). Minderre bizonyítékot nem igazán olvashatunk a problémát bemutató összesen kevesebb mint fél oldalon! Az az átfogó állítás viszont, amely szerint „a magyar csapatok partizánháborús tevékenysége jóval több áldozattal járt, mint ez a Wehrmacht »átlagos« alakulatai esetében tapasztalható” (436), inkább félrevezető. Igen, a magyar megszállók hatékonysága és a bornírt *kill ratio* alakulása nem valami fényes szereplésre utal. De mégiscsak félrevezető ez az állítás. Azért, mert olyan felelősséget helyez a magyar honvédségre, amely nagy részét nem ennek a testületnek kell hordoznia.

Mielőtt az ítéletalkotás – vagy mondjuk úgy: a határozott vélemény formálásának – igénye felett pálcát törnénk, jelen sorok írója egyértelműen úgy gondolja, hogy igenis kell lennie viszonyítási alapnak, és igenis kell lennie fekete és fehér végpontoknak a történetírónál is. Saját tapasztalatból tudom: nem lehet úgy totalitárius eszmék ember és Isten elleni bűncselekményeiről írni, hogy az pusztán a szenttelen megértést szolgálja.¹⁵

¹³ Szvák Gyula zárszava (vita a Magyar–Orosz Történész Vegyesbizottságban) = *A magyar megszállás – vajúdo nemzeti önismeret*, 178.

¹⁴ JÁSDI István: *Tényeket, prekoncepció nélkül. Levél Ungváry Krisztiánnak bátor könyvéről és a Jány Gusztáv-perről*, Magyar Nemzet 2016. január 15.

¹⁵ [Lásd recenzensünk könyvét: MÁTHÉ Áron: *A zuglói nyilasok pere (1966–1967). Értelmezési lehetőségek*, Századvég, Budapest, 2014. A Szerk.]

Azt hiszem, Ungváry Krisztián is így gondolja, még akkor is, ha régi vesszőparipája a „tettesek–áldozatok” fogalompár körüli harcok vívása, amelyet most, új könyve kapcsán így fogalmazott meg: „Talán a legfontosabb üzenet, amit meg akartam fogalmazni, hogy az a típusú történetírás, amely jók és rosszak, nácik és antifasiszták, vagy rossz kommunisták és felszabadító antikommunisták raszterében írja meg ezt a történetet, alapvető információkat sikkaszt el.”¹⁶ Vajon az nem csúsztatás, ha azt mondjuk, mindegy, hogy ki húzta meg a ravaszt?

A Magyar Nemzet online kiadásának kétrészes beszámolójából az első rész címe erre rímel: *A ravaszt nem mi húztuk meg*. Az Origo beszámolójában pedig ismét egy másik narratívát láthatunk: *Volt olyan magyar katona, aki önként ölt*.¹⁷ Ezt a címet olvasva, sajnos, három évvel ezelőtt megjelent kritikám megállapításából kell idéznem: „[Meglepő] az a lelken-dező öröm, ahogyan a nyomtatott és az elektronikus sajtó bizonyos szereplői fogadták ezt. Miféle önképünk van magunkról?! Hova köthető az a jelenség, amit a »magyar« brand állandó gúnyolása jellemez?”¹⁸

Ehhez képest azonban az említett riportokban mégiscsak megfogalmazódott egy olyan üzenet, amely kétségtelenül érvényes lehet, és megfelelő hangsúllyal tulajdonképpen egyfajta háttérteret adhat. Az első riportban Ungváry elmondta, hogy nem akart állást foglalni egy olyan kérdésben, amelynek már a felvetése is problémás. „Nevezetesen abban, hogy a sztálini típusú totális diktatúra-e a kisebb rossz, vagy pedig a hitleri típusú. Azon a területen ugyanis, ahol a könyvemben részletezett események megtörténtek, csak ezek között választhattak a valódi áldozatok. Remélem, hogy a könyvből kiderül: csak a késői születés kegyelme mentett meg bennünket attól, hogy akár egyik, akár a másik oldalon áldozatai legyünk az eseményeknek.”¹⁹ A másik riportternek is ezt erősítette: „Ez a könyv azonban Ungváry szerint nem »a nemzeti felelősség tükrére« kíván csak lenni, ennél szerinte többről szól ez a történet: arról, hogy amikor két totális ideológia összeecsap, akkor szinte senki nem tud szűz maradni. Nekünk, kései olvasóknak, sokkal több alázattal kell gondolnunk ezekre az emberekre, akik ebbe belekerültek. Ez legalább annyira fontos, mint az, hogy legyünk tisztában azzal, hogy a magyar katonaság »csúnyán viselkedett.«”²⁰ Aligha kétséges, hogy ez a fajta megértés az egyik kulcs ahhoz, hogy ne folyton a „csúnyán viselkedett” toposza lebegjen a „magyar” mint történelmi márkanév körül, és ne kényszerüljünk a baloldali közíró által hiányolt „folytonos történelmi önvizsgálatra”.²¹

A könyvben azonban a partizánháború kommunista mitológiájának lerombolására is sor kerül. Krauszék vádjait Ungváry önmaga így ismerteti: „Céltudatosan kiiktatja az antifasiszta »narratívát«, számos ponton szinte észrevétlenül tér át elemzéseiben a náci és a szövetséges megszállók, valamint a megszállókat támogató lakossági csoportok maga-

¹⁶ KOLOZSI: *I. m.*

¹⁷ L. NAGY Gábor: *Volt olyan magyar katona, aki önként ölt*, Origo.hu 2015. december 24., <http://www.origo.hu/itthon/20151222-volt-magyar-katona-aki-onkent-olt.html>.

¹⁸ MÁTHÉ: *Kísértet járja be a történettudományt*.

¹⁹ L. NAGY: *I. m.*

²⁰ KOLOZSI: *I. m.*

²¹ TAMÁS Ervin: *Nem úgy van*, Népszabadság 2016. január 20.

tartásának mentegetésére [...] Nagyjából tényleg ezt szerettem volna, bár »mentegetés« helyett a »magyarázat« vagy a »megértés« szerintem adekvátabb kifejezés.”²²

Hogy ehhez a fajta megértéshez vezető út egyik állomásáról van-e szó, és kibontakozik-e az az „egyszerű történet”, amelyre Ungváry szerint „az emberek jelentős részének szüksége van”, nos, mindezt nem tudjuk, nem tudhatjuk előre. A könyvben megírt történet nem egyszerű, de mégiscsak lehet egy megragadható központi üzenete. Vajon ez az lesz, hogy a magyarok valami nagy disznóságot csináltak? Vagy esetleg az, amit a Terror Háza Múzeum vonatkozó teremszövege így fogalmaz meg: „A harmincas évek derekától Magyarország az egyre agresszívabbá váló náci Németország és az újra hatalmi tényezővé váló Szovjetunió célkeresztjébe került. Egymással szövetkezve, majd egymás ellen élet-halál harcot víva a két totális diktatúra olyan új európai rend megteremtésére törekedett, amelyben nem volt hely a független Magyarország számára.” Jelen sorok írója reméli, hogy a fentebb idézett riportrészlet tükrében ez volt Ungváry szándéka szerint a központi üzenet, és nem pedig a némiképpen sekélyes vita arról, hogy Horthy és a magyar politikai és katonai vezetés miről tudott és miről nem. Ezek a kérdések azonban a fenti állítás mellett eltörpülnek. A fenti állításban kifejezett történelmi helyzet iszonyú politikai fejtörőt jelentett ugyanis, amelyre a választ George Friedmann így fogalmazta meg a holokauszt vonatkozásában, kissé talán sommásan: „Egy ember [Horthy], aki százezer zsidó megölésében működött együtt a németekkel, de talán nyolcszázezer többi életben tartott még egy kis ideig, a legjobbat tette, amit el lehetett várni tőle.”²³ Hogy így volt-e vagy sem, vagy az elvárható legjobbat tette-e, mindezt nagyon nehéz megítélni. A késői születésű kegyelme, amelyről Ungváry beszélt, megment minket a hasonló rettenetes döntési helyzetektől, amelyek az utasítási láncban egészen a „partizánsegítőkre” sortűzet vezénylő honvédtisztig terjedtek.

Annai bizonyos, hogy a könyv sikersztorinak bizonyult: a történelem iránt érdeklődő emberek jelentős része mohón keresi az tájékozódási pontot a hetven évvel ezelőtt történtek kapcsán. Valószínűleg azért, mert él még annak az emléke, hogy kutyaszorítóban voltunk, és hogy nagyon-nagyon keskeny volt akkor az út. Éppen emiatt nagy felelősség egy ilyen monográfia megírására vállalkozni. Ungváry Krisztiánnak ez a munkája kétértelműen úttörő jellegű és hatalmas anyagot dolgozott fel. Hogy mindaz, ami ebben a könyvben olvasható, az egymás ellen – vagyis önmagunk ellen – fordított fegyverektől való búcsú egyik pillanata lesz-e, még nem tudható.

²² Ungváry Krisztián bejegyzése a Facebookon 2016. január 18-án.

²³ George FRIEDMANN: *Gyulladáspontok*, ford. Melis Páma, New Wave Media Kft., Budapest, 2015, 29. Friedmann megjegyzése mintha arra utalna, hogy ez a helyzet akár a zsidó tanácsok problémájához is hasonlítható lehet.